

УДК 811.161.2'42'38-028.41/.42»20»

МОВОЗНАВЧІ ТЕКСТИ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО СТИЛЮ

Ніна Станкевич

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра українського прикладного мовознавства
вул. Університетська, 1, кімн. 233, 79001, Львів, Україна
тел.: 032 239 43 55
ел. пошта: stankevychnina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0823-1853>*

Розглянуто особливості науково-популярного стилю як функціонального різновиду мовної системи. Засвідчено, що до основних функцій науково-популярного стилю належать: пізнавальна, популяризаційна, пропагандистська та світоглядна. Відповідно загальними рисами науково-популярних текстів є: динамізм, конкретність, образність, суб'єктивно-об'єктивний характер викладу, доступність, емоційність, адресованість. Мовознавчі тексти конкретизують ці стильові ознаки та реалізують їх у своєрідній палітрі номінативно-виражальних засобів.

Зауважено, що мета мовознавчих текстів науково-популярного стилю впродовж тривалого часу публікації подібних видань не змінилася – зацікавити читача науковими явищами, фактами, досягненнями, сформувати його світогляд, навчити розуміти, шанувати й любити рідне слово. Проте відбулася зміна смислових і змістових акцентів, структурно-композиційних параметрів, прийомів залучення уваги читача, місця і ролі емоційно-експресивного складника.

Узагальнено важливі аспекти модифікації мовної поведінки автора науково-популярного тексту – вік читача, ступінь його поінформованості, жанр викладу, структурно-смілова організація, наявність супровідних візуальних елементів, способи встановлення тісного контакту з адресатом. Зазначено основні моделі заголовків книг та розділів, які засвідчують смислові домінанти мовознавчих текстів, є джерелом експресії та ефективним способом зацікавити читача аудиторію.

Виявлено спільні та відмінні особливості стилю викладу, мовних засобів і структури досліджуваних науково-популярних текстів, присвячених українській мові. Спільними рисами давніх і сучасних видань є: мінімальна кількість наукових термінів, перевага загальноповживаної лексики, адресність, діалогічність викладу, уживання елементів розмовного стилю, експресивність. Для сучасних мовознавчих текстів науково-популярного стилю характерна деідеологізація, зникнення апелювання до чужого мовно-культурного коду, ухил у навчальний бік, посилення культуромовного аспекту, більший ступінь демократизації та інтимізації мовлення, оперування теперішніми побутовими, суспільно-політичними реаліями, осучаснення цитатника та алюзій, спрощення прикладів, що ілюструють мовні явища, використання додаткових елементів у структурі тексту, ширші можливості в оформленні видань.

Окреслено перспективи наукових досліджень, що передбачають глибше вивчення кожної з виокремлених ознак саме в сучасних мовознавчих працях, оцінку взаємодії автора з читачем з погляду використання новітніх прийомів активізації уваги, методів пояснення мовних явищ та ілюстрацій до них.

Ключові слова: українська мова, науковий стиль, науково-популярний підстиль, терміни, експресивні мовні засоби, діалогічність, демократизація та інтимізація мовлення.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/uf1.2026.21.5167>

Формулювання проблеми. Науковий стиль як функціональний різновид української мовної системи неоднорідний за призначенням, сферою використання, структурою, мовними засобами вираження. Науковці в галузі лінгвостилістики, автори навчальних посібників для студентів вищих шкіл (Ю. Арешенков, Н. Бабоч, Н. Бондарева, Н. Ботвіна, Н. Голуб, Л. Данкіна, П. Дудик, Н. Зелінська, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Онуфрієнко, О. Пономарів, М. Пентилюк, В. Перебийніс, М. Пилинський, П. Селігей, Т. Симоненко, О. Семенов, І. Чередниченко, Н. Шульжук та ін.) поділяють науковий стиль на підстили (розділи, жанри наукової літератури),

що мають свої позамовні та мовні особливості. Узагальнено ці різновиди книжного стилю та їхні жанри можна окреслити так: 1) власне науковий (суто науковий, академічний) що передбачає виклад результатів наукових досліджень у монографії, статті, науковій доповіді, повідомленні, тезах; 2) науково-навчальний, що має вираження в наукових матеріалах з метою навчання: підручниках, посібниках, практикумах, лекціях, бесідах; 3) науково-популярний, де виклад наукових даних призначений для фахівців: книги, статті в неспеціальних журналах. Окремо деякі науковці виділяють науково-технічний (виробничо-технічний) як окремий підстиль (Н. Бабич, О. Пономарів) або в межах власне наукового стилю (А. Коваль), а також конкретизують призначення, спосіб викладу, наголошують на особі автора, виокремлюючи науково-діловий (А. Коваль), науково-художній і науково-публіцистичний підстилі (А. Коваль, О. Пономарів). Сьогодні з'являються видання, де зазначено стиль викладу як науково-документальний, зокрема історіографічні книги. Дослідник текстів наукового стилю П. Селігей визначив жанр своєї праці як *midway books* – «наукова література, адресована фахівцям-суміжникам і широким колам академічної громадськості» [19: 6]. Дослідження діагностичних рис кожного підстилю, загальних та специфічних особливостей викладу, динаміки розвитку, змін у використанні мовних засобів поглибить розуміння наукового стилю як потужного інтелектуально-комунікативного середовища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий стиль найбільше був об'єктом уваги мовознавців саме в його власне науковому вираженні. У колі досліджуваних аспектів – історія розвитку наукового стилю, структура, композиція наукових текстів, їхні мовностилістичні особливості, механізми впливу на читача, текстові параметри різних жанрів, взаємодія наукового стилю з іншими стилями. Науковців здавна хвилювала якість, підвищення культури мови наукових текстів. Зокрема, Н. Зелінська [9], Н. Непийвода [16], П. Селігей [19] виявляли причини «нечитабельності» наукових видань, «стилістичної недоброякісності», зауважували різноманітні «хвороби» наукових текстів, як-от «вербально-термінологічний снобізм», «аскетичність», «вихолощення», «науковий жаргон», розкривали способи уникнення аномальних мовних явищ у науковому тексті, а також описували мовні ресурси досягнення «інформаційного комфорту» для читача. Дослідники наголошують на комунікативній значущості наукового тексту [21], приділяють увагу функціонуванню елементів образності в цьому стилі [15].

Окремі наукові праці присвячені визначальним рисам текстів інших різновидів наукового стилю, зокрема науково-популярного (Н. Кочукова, Ю. Орешич, Т. Полковенко, О. Четверікова). Дослідники уточнюють поняття науково-популярного стилю з урахуванням результатів аналізу його лексико-семантичного та прагматистичного складника, розглядають комунікативні та лінгвокультурологічні характеристики сучасного науково-популярного тексту, виявляють низку специфічних рис, які притаманні саме цьому підстилю на мовних рівнях.

Виокремлення раніше не з'ясованих частин загальної проблеми. Науково-популярна література відома здавна, саме на її основі, на думку дослідників, почав утверджуватись власне науковий стиль. У різні періоди функціонування науково-популярний підстиль не змінював свого призначення – «зацікавити науковою інформацією широке коло людей, незалежно від рівня фахової підготовки» [18: 12], «ознайомлювати читача з науковими концепціями за допомогою адаптування та обробки первинного наукового тексту [17: 139], «бути «містком» між спеціальною

літературою з великим обсягом наукової інформації та неспеціальною» [21: 178]. Відповідно до мети, специфічними є лінгвістичні та стилістичні засоби творення науково-популярних текстів. Проте закономірно, що автори кожної наукової галузі використовують власну терміносистему, своєрідні засоби передачі наукового повідомлення в доступній формі, покликаних максимально зацікавити читача. Безперечно, що й ці засоби, а також загалом змістова структура науково-популярних текстів у різні періоди розвитку науки й суспільства змінюються. У цьому аспекті актуальним питанням є виявлення особливостей та основних тенденцій розвитку мовознавчих текстів науково-популярного стилю за останні десятиліття.

Формулювання цілей статті. Мета цієї наукової розвідки – дослідити особливості реалізації ознак науково-популярного стилю в текстах, присвячених мові. Викликає наукове зацікавлення зміна смислових і змістових акцентів у мовознавчих текстах упродовж тривалого часу публікації подібних видань, місце і роль емоційно-експресивного складника, прийоми залучення уваги читача, посилення діалогічності, виявлення сучасних структурно-композиційних параметрів науково-популярних видань, що пропагують українську мову. Авторами давніших книг, присвячених науці про мову, є мовознавці Євгенія Чак, Алла Коваль, Світлана Єрмоленко, Віталій Русанівський, Іван Бацій, Іван Вихованець, Віталій Кононенко, Олександра Сербенська; сучасних видань – Ольга Дубчак, Анастасія Левкова, Кирило Булаховський, Ярослав Кодлюк, Галина Одинцова. Їхні книги стали джерелами нашого дослідження. Зауважмо також появу багатьох навчальних видань довідкового характеру, покликаних підвищити грамотність, культуру мовлення молоді, заохотити вивчати правила української мови через оригінальне візуальне подання матеріалу, зокрема: «30 експрес-уроків для дітей» (О. Авраменко), «Уживаймо влучно. Або як уникнути найпоширеніших помилок» (Ю. Бардакова), «Українська, що надихає. Говоримо й пишемо правильно»; «Моя українська вільно. Спілкуймося легко!» (Ю. Данчук), «Помилкаріум. Моя українська правильна та вишукана» (Ю. Дворецька), «Новий український правопис в ілюстраціях. Правила – легко та швидко» (М. Коновалова) та ін. Уважаємо, що аналіз цих видань також виявить певні мовностилістичні особливості текстової організації, тому може становити окремий напрям наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-популярний підстиль, як і всі інші різновиди наукового стилю, виконує спільну функцію – інформативну, інтелектуально-комунікативну, має основне завдання – передавання наукової інформації, та підпорядкований загальним вимогам наукового стилю, а саме: об'єктивність і точність інформування, насиченість інформації, її стислість [10: 8], безлічі нормативних рис, серед яких: чітка, логічна структура, об'єктивність викладу, термінологічність, зв'язність, проблемність, гіпотетичність, цілісність, членованість, інформаційна, логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність, діалогічність [20]. Відповідно до виокремлених ознак формується і мовна тканина наукових текстів. Суворі вимоги «змінює» орієнтація на нефаківця, старшокласника. «Це література нескладна за змістом і формою викладу, – зазначає С. Дудик, – легка для розуміння навіть особами, які не мають спеціальної освіти – технічної чи гуманітарної. [...] Цей підстиль особливо вільний у виборі мовних засобів» [6: 79]. Основні функції науково-популярного стилю: пізнавальна, популяризаційна, пропагандистська, світоглядна. Особливості науково-популярного стилю як функціонального різновиду мовної системи: динамізм, конкретність,

образність, суб'єктивно-об'єктивний характер викладу, доступність, емоційність, адресованість. «Ознака “популярно”, – зауважує О. Четверікова, – визначає те, що належить до відомостей із певної галузі знання, неспеціалізоване, загальнодоступне та існує в художній формі. Компоненти ознаки “художньо” можна характеризувати як те, що є індивідуальним, образним, асоціативним, емоційним, естетично вираженим, багатозначним» [21:178–179]. Галузева спрямованість текстів конкретизує стильові ознаки і реалізується у своєрідній палітрі номінативно-виражальних засобів.

Мета мовознавчих текстів науково-популярного стилю – зацікавити читача наукою, науковими явищами, фактами, досягненнями, сформувати його світогляд, навчити розуміти, шанувати й любити рідне слово. Цю мету задекларовано в кожній із передмов досліджуваних книг: «сприяти поглибленому вивченню української мови»; «відкрити хоча б краєчок завіси, за якою – величезні культурні багатства всієї планети»; «більше заприятитись зі словом, проникнути в його незмірні глибини»; «викликати інтерес до мови як до самобутнього явища»; «переконати, розкрити красу, силу і виразність людської мови у всіх її проявах»; «довести, що українська мова – це надзвичайно цікаво, легко і місцями навіть корисно»; «довести, що воювати на мовному фронті так само важливо, як і безпосередньо на полі бою». По-своєму ця мета задекларована в назвах книг Ольги Дубчак: *Чути українською; Бачити українською; Перемагати українською; Бути українською.*

Назви книг мають статус заголовків, тому виконують комунікативну (інформативну), експресивну, імперативну функції, стимулюють пізнавальну активність читача. Вони є своєрідною «тезою корпусу тексту», «смісловим і психосоціолінгвістичним вузлом», «ядром ідеї твору», «ключем до його змісту» [13: 59]. У назвах книг відображаються концепти головної теми текстів – *мови*. Смісловими домінантами є лексеми *слово* (*Сила слова; Барви нашого слова; Таємниця слова; Тайна слова; Життя слова; Пригоди слова; Мандрівка в Країну слова; Слово про слово*); *ім'я, назва* (*Твоє ім'я – твій друг; Ім'я вашого міста; Про що розповідають географічні назви; Життя і пригоди імен давніх і нових, славетних і скромних, відомих і забутих*). Бажання подати науковий текст цікаво пояснює наявність у назві книги чи її розділах лексеми *цікавий* (*Цікаве мовознавство; Цікаві завдання; Цікаво знати; Цікавинки*). Привертає увагу читача назва, що передає зміст книги метафорично: *Диво калинове; У світі граматики; Народження і життя фразеологізму*. Глибокі метафоричні образи часто використано і в оформленні обкладинки книги: поняття *слово* символізує дерево з могутнім корінням; зброя (ПЗРК) стріляє колоском.

Екстралінгвістичним чинником, що зумовлює стиль текстів, є передусім вік реципієнтів, який зазначено в анотаціях: *для старшокласників; для середнього шкільного віку*; хоча книги спрямовано й на ширшу цільову аудиторію: *молодшим школярам і їхнім учителям; усім охочим; усім шанувальникам рідного слова, хто цікавиться питаннями/проблемами мови*. Загалом адресата науково-популярних текстів дослідники описують як «непідготовленого», «недостатньо чіткого», «невизначеного», «незапрограмованого», масового, лише «зацікавленого» в пізнанні наукової проблеми чи її розв'язанні, що зумовлює потребу зменшити **труднощі сприйняття** нової інформації. Автор, за словами О. Четверікової, «повинен знайти спосіб знизити рівень абстрактності до мінімуму і дати можливість читачеві уявити сутність наукових ідей у формі мислення, яка є для нього сприятливою», поєднати «науковість і розважальність» [21: 179]. Налаштовують на довірливу бесіду про мову

й звернення до читачів у передмові: *Юний друже! Юний читачу! Шановні друзі!*

Прагматичну орієнтованість мовознавчих текстів забезпечують розділи, що вирізняються жанровим розмаїттям. Це часто бесіди з читачем, розповіді на мовознавчі теми, етюди з життя слів, маленькі оповідання, де оповідач – старший друг чи подруга, тато або мама, учитель, музейний працівник, бібліотекарка; літературні роздуми, цікаві факти чи завдання, жарти, усмішки. Сприяє активізації читацького інтересу структурно-змістова організація науково-популярних текстів про мову. Автори розкривають філологічні загадки, розгортають мовно-літературні калейдоскопи, утаємничують в перекладацькі секрети, аналізують художні твори для ілюстрації мовних явищ, розбивають текст на контрастні частини, що посилює його сприйнятливність (*Коли вибір є – коли вибору немає; Мова ненависті – мова любові*). У книгах для юних читачів завжди є доречні до змісту розділу епіграфи, наприклад: *Звук смертний, літера безсмертна (античний вислів); Голосні – жінки, приголосні – чоловіки (К. Бальмонт); Словники – це музеї слів (С. Пушик)*. Тексти завжди супроводжують ілюстрації, що візуалізують приклади, увиразнюють пояснення прямого чи переносного значення слів, паронімів, стійких зворотів, крилатих висловів тощо. Для привернення уваги юного читача та з метою емоційного впливу ілюстрації жартівливо осмислюють слова чи вислови, зокрема буквалізуючи їх, наприклад: *м'який знак – хлопчик спить на подушці з дорожнього знака; сидіти склавши руки – покладені в ящиках руки; зіркова хвороба – зірка лежить хвора в ліжку; глибока кома – кома глибоко потонула в річці; сонце пече – млинці на плиті; битий шлях – дорога із синцем та ін.* [3]. У сучасних виданнях частіше на сторінках є фото, що ілюструють зміст тексту, наприклад, помилки на вивісках (*Щастливої дороги! Торгівельний центр*) чи ціннику (*Торт пражський*) для ілюстрації правописних орфограм [5]. Ефективними є фото з підписами, наприклад, саме два фото пояснюють походження власної назви української протитанкової зброї *Стугна*: *Стугна здорового військового* (фото українського ПТРК); *Стугна (річка) здорового цивільного* (краєвид річки) [4].

Визнаючи за науковим стилем вимоги ясності, стислості викладу, конкретики, доступності, композиційної довершеності, авторської мовної індивідуальності, дослідники водночас виявляють ті чинники виразності, що роблять науковий текст «життєздатним». «Наукове мовлення має бути не тільки точним, – стверджує П. Селігей, – а й гнучким, що потребує своїх виражальних засобів» [19: 478]. Зокрема, науковець приділяє увагу «живомовним зворотам», адже саме вони «дають нам змогу гнучко передавати тонкі та примхливі відтінки думки». Автор визнає, що ці «живі інтонації, іронічні судження, в'їдливі зауваги», «яскраві цяточки розмовних слів», «живомовні домішки» засвідчують у науковому тексті «справжній мовний артистизм». Тож мовознавці виділяють у науковому стилі й таку ознаку, як експресивність, яка найбільш властива гуманітарним наукам [7; 8; 9; 19]. За словами Н. Зелінської, йдеться про всебічну «гуманізацію» викладу, що досягається «через усе більш широке використання емоційно-експресивних елементів, індивідуальних стильових засобів, прийомів мовної виразності» [9: 16]. У науково-популярних текстах, де наукову інформацію читачі мають сприймати легко і просто, експресивні засоби відображають «діалектичну єдність емоційно-почуттєвого та логічного елементів пізнання» [17: 139], загострюють увагу й пізнавальний інтерес, підвищують читабельність. О. Четверікова відзначає ці жанрово-стильові якості науково-популярного тексту як полярні: логічність та емоційність, об'єктивність та суб'єктивність, абстрактність та конкретність тощо [21: 180].

Згадані ознаки вповні ілюструють заголовки розділів усередині мовознавчих науково-популярних видань. Деякі з них є смисловими домінантами науки про мову, мають нейтральне забарвлення, включають терміни, чітко інформують про предмет розмови з читачем. Наприклад: *Зміст і форма*; *Багатозначність слова*; *Слово і його значення*; *Слово у творі*; *Просторічно-розмовна лексика*; *Діалектизми*; *Лексичні зв'язки*; *Синонімічне багатство мови*; *Речення без підмета*; *Невласне пряма мова*; *Межі контексту* та ін. Проте більшість заголовків у науково-популярних текстах – це образні вислови, «певне експресивне джерело», своєрідний «місток» між автором і читачем, один із найефективніших засобів зацікавити читацьку аудиторію. Мета питальних речень – містити в собі загадку, яку автор разом із читачем розгадає, як-от: *Кому дякувати?* (про дієслівне керування), *А де присудок? Чи зайві вставні слова? Хто сьогодні чергує?* (про чергування приголосних); *А ви до нас звідки?* (про походження слів). Однотипні заголовки про частини мови [3] влучно вказують на їхнє частиномовне значення чи функцію в реченні, наприклад: *Усе має імена. Іменик*; *Усі імена мають ознаки. Прикметник*; *Усі знають про кількість. Числівник*; *На заміні сьогодні він. Займенник*; *Усе щось робить. Дієслово*; *Найближчий до начальства. Прийменник*; *Архітектор речень. Сполучник*; *Творчий пульс нашого колективу. Частка*. До того ж повторюваність у заголовках парцельованих конструкцій засвідчує цілісність структури всієї книги.

Серед естетично оформлених заголовків – цитати: *Чистіша від сльози хай буде (М. Рильський)*; *Реве та стогне Дніпр широкий (Т. Шевченко)*, *Говори, говори (М. Коцюбинський)*. Автори вдаються до трансформації вислову: *Два кольори, два кольори і більше (Д. Павличко)*; *Десять колись в якісь країні (Леся Українка)*, проте завжди це зроблено мотивовано, щоб зміст тексту легко вгадувався: *Коли не розлучаються двоє* (про фразеологізми); *А на тому боці...* (про антоніми); *У пошуках тронки* (про неологізми); *Не думалося, не гадалося, проте – сталося* (про перехід власних назв у загальні). Викликають зацікавлення в читача заголовки, побудовані на основі мовної гри, наприклад: *Слово як зброя, і зброя як слово*; *Чом частка часто чинить чародійство*; *Хто ж там у замку, а що у замку?* Мабуть, уперше в заголовках до коротких мовних порад елементи мовної гри простежуємо в книзі «Антисуржик» за редакцією О. Сербенської: *По дорозі жує, по дорозі чорний* (про вживання прийменника *по*); *Той любий, кого любимо* (про суржикізм *любій*); *Лікар все-таки лікує, не лічить (якщо має!) гроші* (про розрізнення слів *лікувати* і *лічити*) [1]. Подібні заголовки легкі для сприйняття й водночас інтригують юного читача.

Часто в заголовках вжито перифрази. Це пояснюється «прагненням автора науково-популярного тексту звернути увагу читача на риси явищ або предметів, що є важливими у пізнавальному сенсі» [21: 180]. Навіть безобразні перифрази, що зберігають пряме значення слів, на думку О. Четверікової, «виконують не тільки естетичну, але й смислову функцію, допомагають автору чіткіше висловити думку, підкреслити ті чи інші властивості об'єкта опису» [21: 181]. Іноді автор пояснює, що саме він називає, як-от: *Вічний двигун (це словотвір!)*, проте зазвичай значення перифрази розкриває розділ, наприклад: *Найчастіший гість* (сполучник *і*, частка *не*), *Звук-прибулець* (звук *ф*); *Побратані змістом* (синоніми); *Грамматичні химери* (різні роди однієї статі) та ін. Образність заголовків науково-популярного стилю усе ж здебільшого ґрунтується на використанні метафор; як зауважує мовознавиця Н. Кочукова, вони здатні «загострювати сприйняття матеріалу, впливати

на мислення людини, збуджувати відповідні емоції читачів». За її спостереженням, кількість метафоричних одиниць у ролі заголовків науково-популярних видань за останні роки зросла [14: 126]. Прикладами таких експресивних заголовків є: *Мовна райдуга; На крилах античності; На меридіанах енко і ук; Гераклова сила дієслова; Багатойменність зла; Примхи керування*. Оригінальне графічне виконання має підзаголовок книги Ольги Дубчак «Чути українською»: *У світі звуки [ʝ] і букв*, де літеру *в* передано в квадратних дужках як відповідний нескладотворчий звук. Це свідчить про пошуки вдалого заголовку, який одразу зацікавить читача і спонукатиме його до читання.

Докладний аналіз багатьох мовознавчих видань дав змогу простежити, що є **спільного та відмінного** у стилі викладу, мовних засобах і структурі науково-популярних текстів, присвячених українській мові, – давніх і сучасних.

Спільним передусім є **неперевантаження тексту термінами**, їхня мінімальна кількість, натомість перевага загальнозживаної лексики. Якщо науковий стиль, як влучно зазначив В. Кононенко, «перебуває в полоні термінів», то популярні тексти з мовознавства «дуже цікаві, не перевантажені термінами, не мають громіздких таблиць, майже не містять посилань на наукову літературу. Пояснюється буквально кожне слово, яке може бути незрозумілим» [11: 30]. Мовні явища автори тлумачать просто й дохідливо, іноді для цього залучають приклади-аналоги чи навіть терміни з інших наук. Наприклад, валентність у мові порівнюють з валентністю в хімії, синоніми подають як фарби в художника, підтекст описують через фізичні схеми (котушка ізольованого дроту й електричний струм, сталевий стрижень творять електромагнітне поле, де всі компоненти впливають на результат).

Спільною рисою науково-популярних мовознавчих текстів є **адресність та діалогічність** викладу. Мовознавець П. Селігей називає діалогічність «потужним катализатором читацького сприйняття» [19: 383]. Учений досліджує її реалізацію в наукових працях за допомогою питальних речень, комплексів «запитання – відповідь», різних способів загострення уваги, проблемному викладі; вважає, що очікування розвитку думки захоплює читача і він активно шукає відповіді. У науково-популярних текстах автори більшою мірою ведуть розмову із читачем, залучаючи його до спільного дослідження. Надзвичайно велика кількість питальних речень дає змогу розподіляти матеріал на певні блоки і крок за кроком просуватися на шляху пізнання мовного явища. Конструкції «запитання – відповідь» створюють довірливу атмосферу, відображають невимущену розмову з читачем, наприклад: *Чи зайві вони? Ні, аж ніяк; Чи мають вони такі особливості? Так, мають; А чи є щось подібне в інших народів? Звичайно, є.* Часто абзац побудовано так: приклад, запитання до нього, сумнів, пояснення (*Пояснити це можна так*), висновок. Або подібно за змістом: запитання (*А для чого потрібні сполучники при однорідних членах речення?*)у + відповідь з прикладом; *Яка ж мета повторюваного сполучника?* + відповідь з прикладом. Висновки мають завершальну фразу, оформлену зазвичай так: *Отже...; Як бачите...; Ось і «туман розвіявся»; Ось чому...; От як...; Ось у чому сутність...; Ми зрозуміли, що...; Саме в цьому одна з причин... тощо.* Якщо питальні речення є, по суті, конструктивним засобом тексту, то риторичні запитання апелюють до читача, роблячи його співавтором пошуку відповіді, наприклад: *Правда, трохи моторошно? Здогадалися, чому? Утомилися вже, так? Хіба не викликає подиву і захоплення безмежся пестливих форм в українській мові? Хто з вас не*

сміявся над незвичайними пригодами великого фантазера – барона Мюнхаузена?

Уживання дієслів наказового способу підсилює враження вільного спілкування, наприклад: *Уявіть, що ви стоїте біля вікна експреса; Спробуйте-но без вивіски відшукати в незнайомому місці потрібну вам установу та ін.*). Зв'язок з читачем реалізує займенник *ми*, як-от: *Як ми вдумаємося, то побачимо...; Ми вже знаємо...; Ми нерідко чуємо та й самі говоримо...; Ми вже говорили про...; Спробуємо й ми зіставити...;* а також дієслова дійсного й наказового способу в цій особі: *Проведемо спостереження; Подумаємо ще й про таке; Знову ж домовимося; Подивімося, як це робиться; Перегорнімо сторінки; Уявімо на хвилину...; Подумаймо...; Порівняймо... тощо.* Такий спосіб творення «спільного простору думок, емоцій, чуття» [12: 105] між автором тексту і читачем мовознавці трактують як «ситуацію інтимізації».

Універсальною рисою досліджуваних мовознавчих текстів є **уживання елементів розмовного стилю**, адже це сприяє легкості викладу. «Ніхто не заперечуватиме, – зазначає дослідник П. Селігей, – що розмовність доцільна в науково-популярній літературі. Тут вона допомагає налагодити контакт з читачем, знімає психологічний бар'єр, а головне – полегшує сприйняття» [19: 479]. У реєстрі мовних засобів – розмовна лексика (*хто його знає, нерозбериха, писанина, не паритися*), вставні слова (*здавалося б, виявляється, кажучи простіше, інша річ, безумовно*), короткі прості речення: *Газетна мова не однакова; Стиль – це людина; Слово – це людина*; односкладні речення: *Непрості питання; Версії... Гіпотези...; Краса імені...* Пояснення стає дохідливим і внаслідок персоніфікації мовних термінів, наприклад: *Інколи залежні форми чинять опір своїм «господарям»; Іменники схильні бути дуже економними; У м'якого знака був напарник; Коми за роботою; Слова збираються на віче; Слова з незвичайною біографією; У таборі крикливих слів та ін.* Особливо часто персоніфікують розповіді про частини мови, як-от: *Цей прикметник завжди був сповнений безтурботного настрою – і незчувся, як опинився в іменникових володіннях. Сподобалося йому тут, не захотілося повертатися додому. Іменники погодились його залишити, якщо одягнуться в іменникове вбрання. Прикметник послухався... [2: 145].*

Закономірно, що науково-популярні тексти про українську мову, написані з любов'ю, – надзвичайно **експресивні**. Ось лише декілька епітетів, що означають слово: *росяно-чисте, ніжно-мрійне, гучно-тихе, музично-смиислово-досконале, милозвучне, повнозерне, сонячно-кларнетне, дзвінкоголосе*; або метафоричних сполук: *слово – наше найзіркіше око, наймогутніша сила, диводійне дзеркало, наше повнокровне життя, невмируще джерело поступу.* Для давніших праць характерні урочисто-піднесені, стилістично виразні порівняння, як-от: *Пояснення починає вилагати все нових і нових знань, мов та сніжна грудка, що котиться згори і все більшає; Як з малих струмків утворюється могутня ріка, так і поєднання різних стилів карбує мову художнього твору; Іменник – неначе велика-велика ріка, яка гордо несе свої води до моря й океану.* Влучна метафора, як наголошує П. Селігей, «це той магістральний канал, яким наукове поняття проникає в голову читача» [19: 493]. У науково-популярному тексті розгорнута метафора – це простий спосіб пояснити юному читачеві складні мовні явища, як-от: *Дієслово в реченні – наче талановитий диригент оркестру. Воно надихає цей оркестр своєю невтомністю. І підбирає учасників, і дає ролі кожному. Перемищає або й вилучає з оркестру виконавців. Виділяє солістів. Кидає суворий погляд на того, хто вдається до фальшивої ноти. Бо ж*

дієслово відповідає за усі граматичні дії в реченні. Воно докладає усіх сил, щоб інші члени речення найкраще виконали чарівну мелодію думки [2: 157].

Джерелом експресивності і багатим ілюстративним матеріалом для опису мовних явищ постає художня література. Наприклад, зразком художнього стилю є уривок з описом осені М. Коцюбинського; прикладом уживання зменшено-пестливих суфіксів («мови любові») – вірш І. Драча «Бабусенція»; іменникових синонімів – вірш Д. Павличка «Слово»; назв місяців – вірш Л. Первомайського «Слово»; непрямої мови – байка П. Гулака-Артемівського та ін.

Окрім спільних рис, спостерігаємо й те, **що вирізняє** сучасні науково-популярні тексти. Окреслимо особливо помітні риси:

- **деїдеологізація, зникнення апелювання до чужого мовно-культурного коду**; Сприймаємо як рудименти минулого вкраплення: революція, партія, з'їзд, вожді, буржуазні націоналісти, радянські герої, сестринська російська мова, її благотворний вплив, чужі письменники і їхні твори, казки, крилаті вислови, передовиці газет і трудові подвиги колгоспників, що надзвичайно «засмітило» важливі пізнавальні тексти.

- **ухил у бік навчальний**; Це засвідчує наявність спеціальних термінів, визначень, таблиць, транскрипції слів тощо.

- **посилення культуромовного аспекту**; Приділено увагу не тільки мовним явищам, але й пов'язаним із ними порушенням культури мовлення (*ми не наносимо, а завдаємо удару; ворог не несе, а зазнає втрат*).

- **більший ступінь демократизації мовлення**; Виражається у збільшенні елементів розмовного стилю на всіх мовних рівнях, уживанні молодіжного сленгу (*швиргонути, стьоб, чмирити, певняк, бетон* – тверде правило про незмінність першої частини числівників 50–80), суржикізмів та варваризмів (*Суржик? Та цяс! Прийменник за не розуміє, what is коїться*), жартівливих неологізмів (*мовчечки*), запозичених слів чи власних назв, які зрозумілі молоді (*Спрощення пригоспних – корисний лайфхак української мови; кіндл, Чіп-і-Дейл; Спільнокореневі слова, як і друзі Фродо, утворюють своєрідний альянс, братство* (йдеться про героя з «Володаря перснів» Джона Толкіна), емоційно забарвленої лексики – *мовонька, прислівнички*; коротких речень, парцельованих конструкцій, особливо кінцевих, підсумкових, несподіваних за змістом речень: *Оце й усе. Люблю; Не робіть так, ну, хіба якщо ви стендап-комік, тоді можна. Хоча ні. Не можна; Триєдина сутність роду, числа й відмінка любить нас. Амінь. Тобто імень*. Книги про мову для молоді, видані до 90-х років, написані, як зазначено в анотаціях: *пізнавально, цікаво, жваво*; сучасні, як наголошено у відгуках, уміщених усередині: *смачно, соковито, дотепно, парадоксально – просто про складне, весело про сумне*. Сама розповідь про серйозні мовні терміни плине легко й невимушено, пронизана гумором, наприклад: *І одразу ми пірнаємо в скандал. Не тому, що категорія роду українських іменників скандалістка. А тому, що суспільні тенденції її переосмислення часом набувають несподіваних форм [...] Так, а коли буде скандал? Де епічна битва родів? Коли полетять шапки і помідори? Спокійно, ми в епіцентрі подій [...] Ці страшенні для прихильників ідеї «навіщо щось змінювати?» слова називаються фемінітивами. І саме фемінітиви останнім часом є предметом палких дискусій, стьобу, знуцань і непозбувної бентеги [...] Мова сама вирішить, які форми в ній усталяться, а які підуть у небуття, бо не приживуться. Яюсь все одно без скандалу вийшло, аж невдобно* [3: 142–144]. Привабливими для молоді новітніми елементами у

творенні текстів вважаємо графічні акценти, як-от своєрідний прихований коментар: *частка...службова частина мови без роду й племені без лексичного значення*; несподівані візуальні вкраплення, наприклад, серед умовних позначень префікса і суфікса вміщено заради жарту видумане слово *гендрікс* і дано графічне зображення голови Джими Гендрікса – відомого американського співака й гітариста.

- **більший ступінь інтимізації**; Виклад матеріалу відбувається у стилі розмови на рівних, із частою апеляцією до читача, запрошенням до спільної дії, що реалізовано в уживанні імперативів (*У сенсі «все одно незрозуміло»? Тоді ходімо в таблиці; Гарзд, біжімо в обійми часток!; Мені прикро казати це, але ми мусимо перейти до уподібнень. Не плачте, не треба. Зберіться, адже уподібнення самі себе не прочитають. Ви мусите. Отже, поїхали*), вставних конструкцій з емоційними репліками (*а й правда! Сергію Ж., вибач, звучить трагічна музика*). Новим прийомом у сучасних науково-популярних текстах є з боку автора пряме залучення себе до тексту у вигляді іронічних самоназв (*одна невідома авторка, баба Оля*), цілого комплексу жартівливих коментарів усередині тексту, наприклад: *Що робити, коли Е чи И звучать невиразно? Бідкатися (Без цього нікуди, вибачайте, це національний вид спорту)*. Цікавим конструктивним елементом цілісного тексту є велика кількість супутніх приміток внизу сторінки, з додатковою інформацією або (частіше!) із реплікою-жартом чи реплікою-сарказмом, із реченнями різного інтонаційного спектра, залежними від змісту тексту, а деколи пов'язаними між собою: *П'ятниця теж дуже прагне багатозначності; «Ні» м'якому знаку в цьому слові! Перепрошую; Одяг, що таке! А жаль; Само собою – чотирма*). Принаймні 69 таких приміток в одній із книг [3] дають змогу авторці утаємничувати юного читача в перебіг дослідження, роблять співником у сповненому емоцій процесі пізнання. Називання авторки «маніпуляторкою підсвідомістю і нейролінгвістичною гіпнотизеркою» спонукає глибше вивчити це явище і зрозуміти його позитивний чи негативний вплив на текстотворення в цьому стилі.

- **оперування сучасними побутовими, суспільно-політичними реаліями; осучаснення цитатника та алюзій**; Науково-популярні тексти відображають сучасне життя, тому містять слова, що є назвами реалій, актуальних у час появи книги, наприклад, *пандемія: Річ у тім, що в українській мові приголосні страшенно не люблять скупчень, і так було задовго до пандемій*. Сьогодні це слова *війна, бомбосховище, ЗСУ*, упізнавані власні назви: *застосунок «Дія», Соня Сотник, Кіля Азіров*; мемні вислови: *російськомовна целєпа; чую синку, що ти не москаль* та ін.

- **спрощення прикладів, що ілюструють мовні явища**; Для кращого розуміння частин мови, видів речення тощо читачам пропонують дуже прості приклади, іноді повторюють зміст придуманих речень або доповнюють його, використовують відомі імена і прізвища. Наприклад: *Олена купила будинок без вікон; Не одну жінку вразив у самісіньке серце Валерій Залужний; Господи, Конашенков, що ти несеш?*

- **використання додаткових елементів у структурі тексту, ширші можливості в оформленні видань**; Додатковими частинами в науково-популярній мовознавчій книзі є окремі завершальні звернення до читачів (*Юні друзі! Зберігайте й розвивайте мову!; Ось у цьому ми й хотіли Вам допомогти; Спасибі вам за чергову захопливу подорож, друзі. Побачимось у наступній книжці!*); місткі за змістом тексту («Напучування сільського вчителя» І. Малковича; «Молитва до мови» К. Мотрич); жартівливі тексти (*Бонус: 9 золотих правил успішного вивчення мови. Для тих, хто хоче перейти на українську*); список літератури (*Що читати?*); закладки з висловами-

твердженнями чи прислів'ям (*Тільки читання, друзі, читання і запам'ятовування об-разів слів порятує наші грішні безграмотні душі; На кожне сільце знайдеться слівце*).

Висновки. Мовознавчі тексти науково-популярного стилю за останні пів віку мали єдину мету – розкрити юним читачам, шанувальникам рідного слова його не-змірні глибини, прищепити любов до мови як найкоштовнішого надбання. Вага мовознавчих науково-популярних книг сьогодні збільшилась, що зумовлено зростан-ням національної свідомості, зміцненням ролі державної мови, мовно-культурних чинників у суспільному житті. Проаналізовані видання вповні реалізують вимоги науково-популярного стилю як функціонального різновиду мовної системи: стиль викладу вирізняється динамізмом, конкретністю, експресивністю, доступністю, адресованістю. Книги, видані до 90-х років, містять надзвичайно цінні мовні факти, яскраві й різноманітні літературні приклади, пояснюють складні філологічні пита-ння, розв'язують хитрі наукові загадки просто й цікаво і загалом становлять багатий навчально-пізнавальний матеріал. Автори сучасних видань, попри однакову любов і шану до рідної мови, знижують пафосність викладу, вдаються до розширення спіль-ного простору на шляху до вирішення філологічних завдань, модифікують мовну поведінку, щоб максимально наблизитись до рівня адресата, всотують нові реалії з усіх сфер життя сучасного молодого покоління.

Перспективи дослідження. Потребує глибшого вивчення кожна з виокремле-них ознак саме в сучасних мовознавчих працях, оцінка взаємодії автора з читачем з погляду використання новітніх прийомів активізації уваги, методів пояснення мов-них явищ та ілюстрацій до них.

Список використаної літератури

1. Антисуржик. Вчимось ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 258 с.
2. Вихованець І. Р. Таїна слова. Київ : Рад. шк., 1990. 284 с.
3. Дубчак О. Бачити українською. Книга 2. Слово в мовній картині світу. Київ : Віхола, 2021. 336 с.
4. Дубчак О. Перемагати українською. Книга 3. Про мову ненависті і любові. Київ : Віхола, 2022. 144с.
5. Дубчак О. Чути українською. Книга 1. У світі звуки[ў] і букв. Київ : Віхола, 2020. 192 с.
6. Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2005. 368 с.
7. Дядюра Г. М. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 213 с.
8. Зелінська Н. В. Нова модель наукової комунікації і дискурс. *Стиль і текст*. Київ, 2004. Вип. 4. С. 19–27.
9. Зелінська Н. Який він, науковий стиль? *Культура слова*. Київ : Наук. думка, 1990. С. 13–17.
10. Коваль А. П. Практична стилістика. 3-ге вид, доп. і перероб. Київ : Вища шк., 1987. 350 с.
11. Кононенко В. Сила слова. Київ : Рад. шк., 1976. 115 с.
12. Космеда Т. Проблеми лінгвістики тексту: інтерпретація категорії інтимізації. *Лінгвістичні студії*. 2017. Вип. 33. С. 103–108.
13. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 423 с.
14. Кочукова Н. І. Використання метафори в заголовку науково-популярного тексту. *Лінгвістика*. 2013. № 1 (28). С. 125–130.

15. Непийвода Н. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : монографія. Київ : ТОВ «МФА», 1997. 303 с.
16. Непийвода Н. Мовні засоби інформаційного комфорту. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2002. Т. 7. С. 93–97.
17. Орешич Ю. Науково-популярний текст: до проблеми визначення. *Нова філологія*. 2017. № 70. С. 137–140.
18. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. 3-тє вид., переробл. і допов. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2000. 246 с.
19. Селігей П. Світло і тіні наукового стилю : монографія. Київ: Києво-Могилянська академія, 2016. 627 с.
20. Семенов О. М. Наукова мова як комунікативний феномен. Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Semenog.php> (дата звернення 27.12.2025).
21. Четверікова О. Р. Комунікативні та лінгвокультурологічні передумови дослідження науково-популярного тексту. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія : Філологічні науки*. 2016. Вип. 35. С. 178–183.

References

1. Antysurzhyk. Vchymos vvichlyvo povodytys i pravylnu hovoryty / za zah. red. O. Serbenskoi : navch. posib. 2-he vyd., dopovn. i pererobl. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2011. 258 s.
2. Vykhovalnets I. R. Taina slova. Kyiv : Rad. shk., 1990. 284 s.
3. Dubchak O. Bachyty ukrainskoiu. Knyha 2. Slovo v movnii kartyni svitu. Kyiv : Vikhola, 2021. 336 s.
4. Dubchak O. Peremahaty ukrainskoiu. Knyha 3. Pro movu nenavysti i liubovi. Kyiv : Vikhola, 2022. 144s.
5. Dubchak O. Chuty ukrainskoiu. Knyha 1. U sviti zvuki[ŷ] i bukvi. Kyiv : Vikhola, 2020. 192 s.
6. Dudyk P. S. Stylistyka ukrainskoi movy : navch. posib. Kyiv : VTs «Akademiiia», 2005. 368 s.
7. Diadiura H. M. Funktsionalni parametry obraznosti v naukovomu styli (na materialii tekstiv pryrodnychkyh ta tekhnichnykh nauk) : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2001. 213 s.
8. Zelinska N. V. Nova model naukovoi komunikatsii i dyskurs. *Styl i tekst*. Kyiv, 2004. Vyp. 4. S. 19–27.
9. Zelinska N. Yakyi vin, naukovyi styl? *Kultura slova*. Kyiv : Nauk. dumka, 1990. S. 13–17.
10. Koval A. P. Praktychna stylistyka. 3-tie vyd, dop. i pererob. Kyiv : Vyscha shk., 1987. 350 s.
11. Kononenko V. Sylva slova. Kyiv : Rad. shk., 1976. 115 s.
12. Kosmeda T. Problemy linhvistyky tekstu: interpretatsiia katehorii intymizatsii. *Linhvistychni studii*. 2017. Vyp. 33. S. 103–108.
13. Kochan I. Linhvistychni analiz tekstu : navch. posib. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv : Znannia, 2008. 423 s.
14. Kochukova N. I. Vykorystannia metafory v zaholovku naukovo-populiarnoho tekstu. *Linhvistyka*. 2013. № 1 (28). S. 125–130.
15. Nepyivoda N. Mova ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi literatury (funktsionalno-stylistychnyi aspekt) : monohrafiia. Kyiv : TOV «MFA», 1997. 303 s.
16. Nepyivoda N. Movni zasoby informatsiinoho komfortu. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*. Kyiv, 2002. T. 7. S. 93–97.
17. Oreshych Yu. Naukovo-populiarnyi tekst: do problemy vyznachennia. *Nova filolohiia*. 2017. № 70. S. 137–140.
18. Ponomariv O. D. Stylistyka suchasnoi ukrainskoi movy : pidruch. dlia stud. humanit. spets. vyshch. zakl. osvity. 3-tie vyd., pererobl. i dopov. Ternopil : Navchalna knyha - Bohdan, 2000. 246 s.
19. Selihei P. Svitlo i tini naukovooho styliu : monohrafiia. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2016. 627 с.

20. Semenoh O. M. Naukova mova yak komunikatyvnyi fenomen. Rezhym dostupu : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Semenog.php>) (data zvernennia 27.12.2025).

21. Chetverikova O. R. Komunikatyvni ta linhvokulturolohichni peredumovy doslidzhennia naukovo-populiarnoho tekstu. *Naukovyi visnyk Izmajlskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Filolohichni nauky*. 2016. Vyp. 35. S. 178–183.

LINGUISTIC TEXTS OF THE POPULAR SCIENTIFIC STYLE

Nina Stankevych

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ukrainian Applied Linguistic
Universitetska Str., 1, room 233, 79001, Lviv, Ukraine
phone: 032 239 43 55
e-mail: stankevychnina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0823-1853>*

The article examines the characteristics of the popular scientific style as a functional variety of the language system. It is established that the main functions of the popular scientific style include cognitive, popularizing, propagandistic, and worldview-forming functions. Accordingly, the general features of popular scientific texts are dynamism, concreteness, imagery, a subjective–objective mode of presentation, accessibility, emotionality, and addressivity. Linguistic texts specify these stylistic features and realize them through a distinctive range of nominative and expressive means.

It is noted that the purpose of linguistic texts of the popular scientific style has remained unchanged throughout the long period of publication of such works – to arouse the reader’s interest in scientific phenomena, facts, and achievements, to shape their worldview, and to teach them to understand, respect, and love their native language. However, there have been shifts in semantic and content emphases, structural and compositional parameters, techniques for attracting the reader’s attention, as well as in the place and role of the emotional–expressive component.

Important aspects of the modification of the author’s linguistic behavior in popular scientific texts are generalized, including the reader’s age, level of awareness, genre of presentation, structural and semantic organization, the presence of accompanying visual elements, and ways of establishing close contact with the addressee. The main models of book and chapter titles are identified, which reveal the semantic dominants of linguistic texts, serve as sources of expressiveness, and function as an effective means of engaging the readership.

Common and distinctive features of the style of presentation, linguistic means, and structure of the analyzed popular scientific texts devoted to the Ukrainian language are identified. Shared characteristics of earlier and contemporary publications include a minimal number of scientific terms, a predominance of commonly used vocabulary, addressivity, dialogicity of presentation, the use of elements of the conversational style, and expressiveness. Contemporary linguistic texts of the popular scientific style are characterized by de-ideologization, the disappearance of appeals to an alien linguistic and cultural code, a shift toward an educational orientation, strengthening of the culture-of-language aspect, a higher degree of democratization and intimization of speech, the use of present-day everyday and socio-political realities, modernization of quotations and allusions, simplification of examples illustrating linguistic phenomena, the use of additional structural elements within the text, and broader possibilities in publication design.

The prospects for further research are outlined, which include a deeper study of each of the identified features specifically in contemporary linguistic works, as well as an evaluation of author–reader interaction from the perspective of using the latest techniques for activating attention, methods of explaining linguistic phenomena, and their illustrations.

Key words: Ukrainian language, scientific style, popular scientific substyle, terms, expressive linguistic means, dialogicity, democratization and intimization of speech.

*Стаття надійшла до редакції 03.02.2026
доопрацьована 06.02.2026
прийнята до друку 10.02.2026*